

УДК 004.087:[015:070.395](477-25)"1947/1949"



*Світлана Шульженко,  
старший науковий співробітник  
Книжкової палати України*

## ***Розроблення фонду Державного архіву друку (періодичних видань 1947—1949 років) та створення електронних ресурсів ретроспективної бібліографії***

*У статті здійснено аналіз періодичних видань (газет) 1947—1949 рр., які знаходяться на зберіганні у фонді Державного архіву друку Книжкової палати України та створення на їхній основі бази даних ретроспективної бібліографії.*

**Ключові слова:** *періодичні видання (газети), сфера розповсюдження, мова видання, засновник, друковані одиниці, 1947—1949 рр.*

Інформаційні технології стали одним з найважливіших чинників, що впливають на розвиток суспільства. Характерною ознакою інформаційного суспільства є збільшення ролі інформації та знань у його житті, створення та розвиток їх специфічного ринку як фактора виробництва, перетворення інформаційних ресурсів на реальні резерви соціально-економічного розвитку.

Україна рухається до інформаційного суспільства своїм шляхом від початкової межі, яка визначається соціально-економічними, культурними і політичними умовами, що склалися. У цьому напрямі необхідно створити систему електронного інформаційного ресурсу країни.

У царині інформаційних ресурсів з питань бібліографії це — формування зведених електронних баз даних ретроспективної національної бібліографії України та комплексу тематичних баз даних з реферативною, фактографічною, оглядово-аналітичною інформацією; забезпечення доступу до інформаційних ресурсів системи через Інтернет і входження українських наукових установ до глобальної мережі електронних бібліотек.

Книжкова палата зберігає найбільший в Україні фонд періодичних видань (газет), що виходять на терені України, починаючи з 1917 р., який слугує для задоволення різноманітних потреб — наукових, інформаційних, культурних, освітніх тощо. Роль та значення їх у складі документальних фондів визначається насамперед місцем у мережі засобів масової інформації самих газетних видань, які завжди залишаються невід'ємним елементом життя суспільства, відіграють роль одного із найбільших комунікативних засобів і виступають продуктом духовного та матеріального виробництва.

Сьогодні газетна продукція зазначеного періоду користується попитом серед науковців, викладачів та студентів вищих навчальних закладів, працівників бібліотек, інформаційних установ. Для їхнього інформаційного забезпечення проводиться робота з розкриття змісту фонду, зокрема через підготовку і створення електронних баз даних ретрофонду періодичних видань (газет). База даних фонду газетних видань — це один з важливих етапів на шляху до створення загального електронного ресурсу України. Оперативність у наданні інформації, її зручний і швидкий пошук, підвищення захищеності бібліографічних записів — ось ті очікувані позитивні результати від створення електронних ресурсів рет-

роспективної бібліографії Книжкової палати України. Вона дає можливість шукати документ або групу документів за будь-якою пошуковою ознакою, введеною під час реєстрації: назвою, засновником, місцем видання, його номером тощо.

Необхідно зазначити, що газетні видання — це історичне джерело, яке свідчить про громадсько-суспільне, політичне, економічне та культурне життя нації, здійснений аналіз допомагає всебічно та об'єктивно висвітлити наше минуле, нашу історію. На газетних шпальтах відбивається і фіксується історичний час з усіма його найхарактернішими ознаками, рівнем матеріального і духовного розвитку. Велику цінність мають надруковані тексти-джерела (законодавчі акти, статистичні відомості, програми партій тощо), але не менш важливими є й різножанрові газетні публікації, основу яких становить фактичний матеріал. Газетні видання передавали і передають наступним поколінням факти, свідчення доби, за допомогою яких сучасні дослідники таких галузей духовної життєдіяльності нації, як історіографія, філософія, соціологія тощо можуть скласти об'єктивну, правдиву картину минулого.

Офіційних відомостей щодо випуску періодичних видань зазначеного періоду нема, тобто репертуар періодики, виданої в Україні упродовж ХХ ст., нині ще недостатньо вивчений [2—6]. Мали місце лише окремі роботи, а ґрунтовні комплексні дослідження відсутні. Дослідники української преси торкаються різних аспектів проблеми, однак вони не охоплюють її загалом. Тому актуальними є розроблення Книжкової палати України бази даних та репертуару періодики аналізованого періоду. Зібрання максимально повної на сьогодні інформації з тієї чи іншої проблеми, науково опрацьованої та доступної для використання, стає вагомим підґрунтям для наступних етапів наукових досліджень, сприяє розширенню їхньої тематики, поглиблює значущість і об'єктивність наукових висновків. Загальний опрацьований масив ретрофонду газетних видань аналізованого періоду становить 319 908 друк. од.

*Мета статті на основі науково опрацьованого, фактографічного матеріалу проаналізувати газетні видання 1947—1949 рр., які зберігаються у фонді Державного архіву друку Книжкової палати України.*

Перші повоєнні роки для України — надзвичайно важкі. Були знищені як міста і села, так і промисловість країни,

Таблиця 3

## Кількість газет 1947—1949 років за мовами

| Рік  | Мова       |              |           |              |          |              |        |              |
|------|------------|--------------|-----------|--------------|----------|--------------|--------|--------------|
|      | Українська |              | Російська |              | Іноземні |              | Всього |              |
|      | назв       | % відношення | назв      | % відношення | назв     | % відношення | назв   | % відношення |
| 1947 | 775        | 85,3         | 129       | 14,2         | 5        | 0,6          | 909    | 100          |
| 1948 | 799        | 86,3         | 120       | 13           | 7        | 0,8          | 926    | 100          |
| 1949 | 769        | 83,5         | 141       | 15,3         | 11       | 1,2          | 921    | 100          |

З даних, наведених у табл. 3, видно, що більшість газет в Українській РСР (близько 85% загальної кількості) у 1947—1949 рр. видавалася українською мовою, на російськомовні видання припадала лише сьома частина видань. Газети, що друкувалися мовами національних меншин України (польською, молдавською, угорською), незважаючи на те, що кількість їх постійно зростала, посідали незначне місце — від 0,6% до 1,2%.

Однак мовний розподіл газетних видань за сферою розповсюдження мав деякі специфічні риси, обумовлені історично. Якщо кількість газет, що видавалися російською мовою, у районних центрах була невеликою, то серед республіканських вони становили четверту частину, серед обласних — близько 30%. Половина російськомовних республіканських видань — газети для молоді і підлітків, які видавав ЦК ЛКСМУ ("Сталінське плем'я"), "Юный ленинец"). Обласні російськомовні газети виходили здебільшого у Східних і Південних областях ("Ворошиловградская правда" (Ворошиловградська — нині Луганська обл.), "Днепровская правда" (Дніпропетровська обл.), "Социалистический Донбасс" (Сталінська — нині Донецька обл.) та ін.). У новоствореній Ізмаїльській обл. усі газети, і обласні, і районні, були виключно російськомовні. У 1948—1949 рр. тут починають виходити районні газети, що друкувалися молдавською мовою, а саме: "Друмул сталинист" Ренійського РК КП(б)У, "За болшевицьки темпови" Арцизького РК КП(б)У, "Ленинський п'ят" Болградського РК КП(б)У та ін. Низові газети в ці роки виходили переважно російською мовою.



поліграфічна галузь у тому числі. Упродовж 1943—1944 рр. у міру визволення населених пунктів від фашистських окупантів майже в усіх областях були утворені управління у справах поліграфії, також республіканське, першим завданням яких стало забезпечення виходу газет. Усього станом на 1 вересня 1944 р. відбудовано та створено 390 друкарень, а 165 поновили діяльність. Загалом працювало 555 поліграфічних підприємств.

Кількісні показники випущених ними газетних видань у 1947—1949 рр. подані у табл. 1, а за сферою розповсюдження у табл. 2. Нарощення випуску друкованої продукції відбувалося в руслі зростання і розвитку видавничої діяльності упродовж четвертої п'ятирічки. У ході відновлення і розвитку народного господарства на 1946—1950 рр. серед основних завдань — відновити довоєнний рівень видання періодичних видань (зокрема газет), а потім перевищити його. Однак, незважаючи на невпинне збільшення назв газет, не було досягнуто довоєнного рівня випуску видань ні за кількістю назв, ні за кількістю друкованих одиниць [1].

Таблиця 1

## Кількість випущених газетних видань у 1947—1949 роках порівняно з 1940

| Рік  | Назв | % відношення | Друк. од. | % відношення |
|------|------|--------------|-----------|--------------|
| 1940 | 1085 | 100          | 153 528   | 100          |
| 1947 | 909  | 83,8         | 99 766    | 65           |
| 1948 | 926  | 85,3         | 111 120   | 72,4         |
| 1949 | 921  | 84,8         | 109 022   | 71           |

Незначне зростання видань у 1947—1948 рр. було зумовлене історичними причинами. Визволена від німецько-фашистських загарбників Україна поступово поверталася до мирного життя. Відбудовувалася промисловість і сільське господарство, піднімалися з руїн заводи і фабрики, відроджувалися колгоспи, а разом з ними відновлювали роботу редакції газет, поруч зі старими виданнями з'являлися й нові, особливо в Західних районах України, як-от "Прапор перемоги", "Радянська Верховина", "Соціалістична праця", "Сталінським шляхом", "Vogos zaszlo" (всі — Закарпатська обл.), "За радянську науку", "Радянський студент" (Львівська обл.), "За сталінські кадри" (Чернівецька обл.), "Шлях до комунізму" (Дніпропетровська обл.), "Приморський колхозник" (Сталінська обл.), "Друмул сталинист", "За болшевицьки темпови" (Ізмаїльська обл.) та ін.

Таблиця 2

## Кількість газетних видань у 1947—1949 роках за сферою розповсюдження

| Сфера розповсюдження | Роки       |            |            |
|----------------------|------------|------------|------------|
|                      | 1947       | 1948       | 1949       |
| Республіканські      | 12         | 14         | 12         |
| Регіональні          | 37         | 37         | 39         |
| Місцеві:             |            |            |            |
| Районні              | 797        | 822        | 796        |
| Низові               | 50         | 39         | 69         |
| Інші                 | 13         | 14         | 5          |
| <b>Всього</b>        | <b>909</b> | <b>926</b> | <b>921</b> |

Якщо за 1947 р. у Книжкову палату України надійшло 909 назв газетних видань, що налічували 99 766 друк. од., то в 1948 р. їх було на 17 більше за назвами і на 11 354 — у друкованих одиницях, у 1949 р. спостерігається деяке зменшення надходжень. Упродовж 1947—1948 рр. кількість газетних видань на терені України зростала і в 1949 р. становила 921 назву, що склало 109 022 друк. од., проте ці показники залишалися меншими ніж у довоєнному 1940 р.

Аналізуючи газетні видання 1947—1949 рр. за їх засновниками, можна зробити висновок про те, що видавничу діяльність у цій сфері контролювалась органами Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) різного рівня. Значну перевагу мають газети, засновані районними комітетами КП(б)У та районними Радами депутатів трудящих, що обумовлено їх переважаючою кількістю серед інших видань. Засновником газетних видань для молоді та юнацтва був ЦК ЛКСМУ ("Юный ленинец", "Молодь України", "Зірка", "Сталінське плем'я"), галузевих видань — Міністерство освіти та ЦК Профспілки працівників початкових і середніх шкіл УРСР ("Радянська освіта"), Міністерство кінематографії і Комітет у справах мистецтв УРСР ("Радянське мистецтво"), Міністерство сільського господарства УРСР ("Колгоспник України", "Тваринництво України"). Газети підприємств, організацій, вищих навчальних закладів, так звані "багатотиражки", були засновані партійними, профспілковими, комсомольськими організаціями та адміністрацією відповідних установ, наприклад: "Днепровський металург" — заводським партійним комітетом (ЗПК), заводом проф-

спілки й управлінням заводу "Запоріжсталь", "За радянські кадри" — парткомом, ректоратом, комітетом ЛКСМУ та місцевим комітетом профспілки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Тільки в одній "Літературній газеті" (нині "Літературна Україна") серед засновників не значилися ні партійні, ні комсомольські, ні профспілкові органи, а Правління Спілки радянських письменників України. Наведені дані свідчать про партійне керівництво і контроль з боку партійних органів за всіма сферами суспільного життя країни.

У газетах аналізованого періоду багато уваги приділялося проблемам відбудови країни. Для висвітлення цих питань створювалися нові друковані видання, зокрема "Днепровский водник" (засновник — Дніпровське військово-відбудовне управління), "Цементник" (засновник — партбюро, завком профспілки і заводоуправління Амвросіївських цементних заводів), "Сталинский путь" (засновник — Харківське будівельно-відбудовне управління "Цувоостройзавод"). З 1949 р. відновлюють випуск республіканські газети: "Колгоспне село" (засновник — ЦК КП(б)У) та "Радянський спорт" (засновник — Комітет у справах фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР).

Тематика періодичних видань відображала політику Комуністичної партії. У цей період в Україні, як і в Радянському Союзі, продовжувала панувати тоталітарна сталінська ідеологія. Особливої жорсткості морально-політичний тиск на творчу інтелігенцію набув у 1947 р. під час короткого перебування на посаді першого секретаря ЦК КП(б) України Л. Кагановича. 7 жовтня 1947 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову "Про перевірку виконання Спілкою письменників України постанови ЦК ВКП(б) про журнали "Звезда" і "Ленинград". У ній вказувалося, що "рішення ЦК ВКП(б) Спілкою сприйняті формально", а її члени "опинилися фактично на позиціях обивателів і до самого останнього часу не бачили гострих і різних ухилів націоналістичного характеру, буржуазних перекручень у творах окремих письменників...". За особистою вказівкою Л. Кагановича у вересні 1947 р. "Радянська Україна" опублікувала статтю Ф. Єневича "Про націоналістичні помилки М. Рильського". Лінія на створення атмосфери "націоналістичної загрози" продовжувалася і в наступні роки.

А наприкінці 1948 р. в Україні було розгорнуто боротьбу з так званими "космополітами". Деякі літературні видання звинувачували в тому, що вони погано висвітлюють рішення ЦК ВКП(б), не роз'яснюють їхнє історичне значення у справі піднесення культури в нашій країні і боротьбі з переключуваннями і помилками на ідеологічному фронті.

Тогочасні газети здебільшого друкували інформацію про партійні з'їзди, пленуми, постанови і рішення, прийняті ними щодо різних сфер економічного та суспільного життя, а також матеріали про героїзм радянських воїнів, про культурно-мистецькі та спортивні події, вірші, твори поетів і письменників тощо. Та незважаючи на утиски з боку ЦК КП(б), українські письменники створюють нові твори. У 1947 р. у газеті "Молодь України" були опубліковані уривки з роману тоді ще молодого письменника О. Гончара "Голубий Дунай" і повість "Земля гуде". Проблемам відбудови держави були присвячені спеціальні випуски республіканських газет, підготовку яких здійснювали так звані "війнні редакції", як-от: "Радянська Україна" на Єнакіївському металургійному заводі, "Радянська Україна" в Донбасі, "Радянська Україна" на "Запоріжбуді". У той же час багато місця відводилося публікаціям, що уславлювали "батька всіх народів" "дорогого нашого вождя товариша Сталіна". Святуванню його семидесятиріччя були присвячені майже всі грудневі номери газет 1949 р. ("Ознаменуємо семидесяти-

річчя з дня народження товариша Й. В. Сталіна новими виробничими успіхами" — "Радянська Україна" № 286, "Наш народ за Сталіним іде" — № 291, "Сонце нашого життя" — № 295 та ін.). Широко висвітлювалося святкування десятої річниці возз'єднання України. Приділялася увага й боротьбі з різного роду "ухилами", від генеральної лінії партії. Особливо це стосувалося діячів мистецтв, яких звинувачували у формалізмі, естетстві та космополітизмі. Так, широко була розгорнута кампанія із вишукування "антипатріотичних груп" "естетів" та "їх прихвоснів" після виходу постанови ЦК КП(б)У "Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв'язку з рішенням ЦК ВКП(б) "Про оперу "Велика дружба" В. Мураделі" ("Літературна газета", 27 травня 1948 р.), "Антипатріотична група театральних критиків та її прихвосні" ("Літературна газета", 17 лютого 1949 р.) та ін.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновки, що наприкінці 40-х років, як і загалом упродовж усього періоду існування СРСР, велика роль у суспільному житті країни належала пресі. Саме їй правляча Комуністична партія відводила роль головного пропагандиста та популяризатора політики партії.

І головне, газетні видання упродовж усього свого існування створюють унікальний за змістом літопис, містять величезний матеріал, який з плином часу набуває все більшої історичної цінності, і тим самим газета стає вагомим документальним джерелом соціальної інформації.

#### Список використаної літератури

1. Книга и книжное дело в Украинской ССР : сб. док. и материалов 1941—1984 / Акад. наук Украинской ССР, Центр. науч. б-ка, Кн. палата УССР им. И. Федорова. — К. : Наук. думка, 1986. — 564 с.
2. Преса Української РСР, 1918—1957 : стат. матеріали / М-во культури УРСР, Головвидав, Кн. палата УРСР ім. Івана Федорова. — Х. : Вид-во Кн. палати УРСР, 1958. — 103 с.
3. Преса Української РСР, 1918—1973 : стат. матеріали / Держ. ком. Ради Міністрів УРСР у справах вид-в, поліграфії і книжк. торгівлі, Кн. палата УРСР ім. Івана Федорова. — Х. : Ред.-вид. від. Кн. палати УРСР ім. Івана Федорова, 1974. — 115 с.
4. Преса Української РСР, 1918—1975 : стат. матеріали / Держ. ком. Ради Міністрів УРСР у справах вид-в, поліграфії і книжк. торгівлі, Кн. палата УРСР ім. Івана Федорова. — Х. : Ред.-вид. від. Кн. палати УРСР ім. Івана Федорова, 1976. — 223 с.
5. Преса Української РСР у справах вид-в, поліграфії і книжк. торгівлі, Кн. палата УРСР ім. Івана Федорова. — Х. : Ред.-вид. від. Кн. палати УРСР ім. Івана Федорова, 1981. — 218 с.
6. Преса Української РСР, 1918—1985 : стат. матеріали / Держ. ком. Української РСР у справах вид-в, поліграфії і книжк. торгівлі, Кн. палата УРСР ім. Івана Федорова. — Х. : Вид-во Кн. палати УРСР, 1986. — 275 с.
7. Сірук Н. М. Посилення ідеологічного нагляду за українською пресою (друга половина 40-х — початок 50-х років ХХ ст.) / Н. М. Сірук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки — 2008. — С. 169—174.

*В статтє выполнен анализ периодических изданий (газет) 1947—1949 гг., которые находятся на хранении в фонде Государственного архива печати Книжной палаты Украины и создание на их основе базы данных ретроспективной библиографии.*

*The article was done the analysis of periodicals (newspapers) 1947—1949 years, which are stored to life in the fund of the State Archive of Print Book Chamber of Ukraine and creation on their basis a database of retrospective bibliography.*

Надійшла в редакцію 3 жовтня 2011 року